

Peter Rosien

Úton az egyetemes szellem felé

James Fowler a hit érésének hat fokozatáról

A Mester egyszer így szólt: „A vallási meggyőződés nem a valóságról tett kijelentés, hanem csupán utalás, mint amikor az ujjunkkal rámutatunk valamire, ami titkot ábrázol és túl van az ember számára hozzáférhetőn. Röviden, a vallási meggyőződés csak egy ujj, amely a holdra mutat.

Egyesek sosem jutnak tovább az ujj tanulmányozásánál. Mások az ujj szopásával foglalatostkodnak. Ismét mások arra használják az ujjukat, hogy becsukják vele a szemüket. Ezek a jámbor buzgólkodók, akiket a vallás vakká tett.

Tényleg kevesen vannak azok, akik elég messze tartják maguktól az ujjukat ahhoz, hogy láthassák, mire mutat – ők azok, akiket istenkáromlással vádolnak, mivel túlléptek a vallási meggyőződéseken.” (Anthony de Mello)

Egyetlen ember sem élhet hit nélkül. A valláspszichológusok különösen is meg vannak győződve erről. Ez persze elég értelmetlen kijelentésnek tűnik, tekintettel Nyugat-Európa és Észak-Amerika számtalan elvilágiasodott újpogányára. Csak akkor válik érthetővé, miért is nem bírja ki senki sem sokáig, hogy hit nélkül éljen, ha a nagy német-amerikai teológus, Paul Tillich meghatározására gondolunk, aki azt mondja: *a hit nem más, mint a viszonyunk ahhoz, „ami feltétlenül érint minket”.* Ezzel félretolja a hit túlságosan egyszerű azonosítását a vallással és a hittartalmakkal, és azt kívánja olvasóitól, kérdezzék meg önmaguktól, *milyen értékek játszanak központi szerepet az életükben.* Ezek meglehetősen „világi” értékek lehetnek: munka, tekintély, hatalom, befolyás, gazdagság, szex, szerelem, művészet, egy bizonyos ember, a család, a nemzet vagy az egyház. Az ember szíve sok dolgon csúngolhat, s az ember tökéletesen átadhatja magát ezeknek. Ez óvja meg attól, hogy megbolonduljon a fenyegető értelmetlenségtől.

Ám sok minden abból, ami ily módon „feltétlenné” válik, végső soron bálványimádó módon a tiszta evilágisághoz (immanenciához) tapad. Nem rendelkezik azzal az erővel, hogy sza-

baddá tegye az embert önmaga számára, és elvegye tőle a félelmet a kudarctól, a szenvedéstől és a haláltól. Csak időlegesen enyhíti azt a félelmet, amely ott rejlik minden elkülönült lény legbelsejében, épp azért, mivel elkülönült, másoktól elválasztott lény, aki egyedül van. Mindazonáltal az emberek 95 %-a ilyen hatást tulajdonít a maga transzcendensbe mutató vallásának. Joggal?

Alapvetően azt mondhatjuk, hogy *a vallás jelensége az emberrel együtt jelent meg a földön,* és mindenütt sziklaszilárd a helye. Az ásatások bizonyítják, hogy már több tízezer évvel ezelőtt gyakoroltak vallási rítusokat, például rituális tárgyakat helyeztek a halottak mellé. Természetesen tudták, milyen hamar fölbomlik a holttest, az ősember lelkében minden látszat ellenére mégis ott élt a veleszületett gondolat: Nem lehetett ennyi az egész.

Volker Zuber, fürth-i plébános ezt így fogalmazta meg egyszer: *„Vagy az evolúció legnagyobb tévedése zajlik itt, amely szemmel láthatóan egyfajta, genetikusan programozottnak tűnő vallási ösztönt ültet el az ember agyában, hiszen az ember szinte áhítatosan követ egy olyan dolgot, amely sem kívülről létrehozottnak, sem bizonyíthatónak nem látszik. Vagy pedig olyasmiről van itt szó, ami az évezredek során tudatosult a bolygó legfejlettebb lényében, egy magasabb valóság sejtését tükrözi és ezért értelmes.* Sejtés ez, nem pedig tudás. Az ember aztán megtölti ezt a sejtést a maga tapasztalataival és elképzeléseivel. Hitet fejleszt ki.”

A kifejlett hitnek két összetevője van; ezeket legjobban a „belief” (hit, hiedelem) és a „faith” (hit, bizalom) angolszász megkülönböztetésével világhíthatjuk meg. *A „belief” a hittartalmakat jelenti, amelyek mítoszokban, tanokban, parancsokban, szimbólumokban és rituálékban nyilatkoznak meg. A „faith” a hit mélystruktúrájára utal, a bizalom és a kötődés mintájára, a spiritualításra.* Ez rögtön a vallási szocializáció kezdetén kialakul. Még jóval azelőtt, hogy a gyermek világosan fölismerhetné a

szülők értékeit és hittartalmait, megérzi és magáévá teszi az azok alapjául szolgáló értelmi struktúrát. A „belief” és a „faith” együttesen adják meg az embernek az élet értelmét, igazoltságát és azt, hogy „mély-énje” azonosulni tudjon a maga értékmérőivel. *„Az egész történelem során ez a funkció volt a legerősebb kötőanyag, amivel csak a rendelkeztek a kultúrák”,* jegyzi meg ezzel kapcsolatban Ken Wilber amerikai buddhista valláspszichológus.

A „belief” és a „faith” kettőségében fennálló hitet azonban **minden valóságban további elemi kettősség jellemzi: „tremens” és „fascinans”** jellege, tehát egyfelől az Istenségtől való remegés, borzongás és félelem, másfelől a rajongóan boldogító lelkesülés, *elbűvöltség* közti feszültségmezőben ingázik. E két latin kifejezés, amelyeket Rudolf Otto alkalmazott így először 1936-os, *A szent c.* könyvében, az ember fölött hatalommal rendelkező Numinózum, a Szent előtti emberi viselkedés lelki alapmintáját írja le. A hívő ember spiritualitását bizonyos mértékig színezi, hogy a kettő közül melyik kap nagyobb súlyt a lelkében.

A különböző vallásokba vagy felekezetekbe tartozó hívő emberek közötti legnagyobb különbségeket a „belief” elemei, a hittartalmak, a tanok és dogmák határozzák meg. Ezek mentén fejti ki **James W. Fowler** amerikai teológus a maga egyetemes „lépcsőmodelljét” az egyén valláspszichológiai fejlődéséről. Fowler először is megállapítja: *„Születésünktől fogva föl vagyunk szerelve a hit növekedésre alkalmas képességével. Hogy ez a képesség mennyire aktivizálódik és növekszik, nagyrészt attól függ, hogyan fogadnak minket a világban, és miféle környezetben nővünk fel. A hit interaktív és társadalmi jelenség; közösséget, nyelvet, rítusokat és gondoskodást igényel.”*

A hit „növekedési képességében” Fowler hat lépcsőfokot különböztet meg, amelyek spirálszerűen átfedik egymást. Ábrázolása szerint csak az kapcsolódhat bele értelmesen a vallás-

sok dialógusába, tekintheti egyenrangú partnernek a többiekét és fedezhet föl mélyenfekvő közös vonásokat, aki elérte a két utolsó lépcsőfokot. Teljes mértékben pedig csak azokra a vallásos emberekre érvényes ez, akik elérték az „igen ritka” hatodik fokozatot, amelyet Fowler „egyetemes-ségre hajló hitnek” nevez, ami meszszenenően azonos a vallástudomány „misztika” fogalmával. Anthony de Mellót, az indiai jezsuita misztikust feltehetően ebbe a hatodik fokozatba sorolná Fowler.

A vallási fejlődés e végső fokát Ken Wilber „transzformatívna” (átalakító) nevezi: „Egy igen kicsi kisebbség számára a vallás radikális átalakulást és felszabadulást eredményez. A vallás ekkor már nem a hit dolga, hanem a hívő halála, hogy a halál másik oldalán megtalálja a végtelenséget. Az „átalakító” spiritualitás számára nem az a fontos, hogy valamilyen mai világlátást védelmezzon és igazoljon, hanem azáltal akar valódi hitelességre vezetni, hogy megrendíti azt, amit a világ igazoltnak tart.” Gyakran oly paradox történeteiben pontosan erre vállalkozik Anthony de Mello.

(1.) Mindenesetre az ember hitéletének kezdete messze ez alatt a magaslattal húzódik. Fowler „intuitív-kivetítő hitnek” nevezi az első

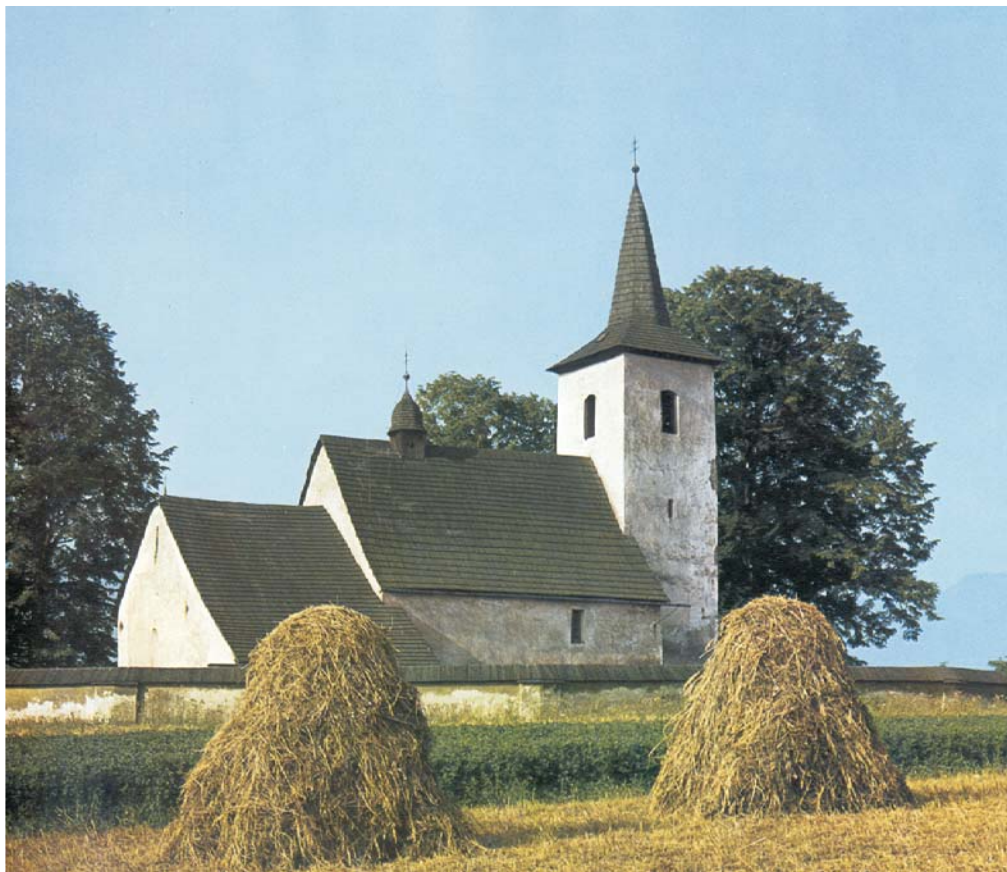
lépcsőfokot. A három-hét éves gyerekek tipikus jellemzőjének tartja, még ha ez a hit a felnőtt életét is képes meghatározni az animetas vallásosságban. „A gyerek folyton belebotlik valami újba, amellyel kapcsolatban még nem alakított ki szilárd megismerési eljárásokat. Ekkor működni kezd benne a képzelőerő, az a képesség, hogy tapasztalatait történetek tárgyát alkotó erős képekben foglalja össze.” Fowler szerint ezen a szinten az a veszély fenyeget, hogy a gyermeki imaginációt (képalkotást) esetleg „megszállják” a rettenet és a rombolás gátlás nélküli képei, vagy az, hogy képzelőerejét esetleg arra zsákmányolják ki, hogy tabukat és morális elvárásokat erősítsenek meg benne. Ezen a lépcsőfokon alakul ki a bizalom és a kötődés mintája, a „faith”. Itt jönnek létre annak alapjai, hogyan súlyozódnak majd egy ember vallásosságában a Lét szent alapjával szembeni „elrettentő” és „elbűvölő” összetevők.

(2.) Fowler második fokozata, a „mitikus-szó szerinti hit” az egyén pszichológiája szempontjából az (általános) iskolás évek időszakának felel meg. „Ha életünket egy folyónak ábrázoljuk, akkor a második fokozat olyan »sztorikat« mesél el, amelyek az életpályát a folyó közepe felől írják le. A második fokozat embere, le-

gyen az gyerek vagy felnőtt, még nem lép ki a folyópartra, hogy elgondolkodjék a folyó »sztorijairól« és azok sokféle jelentéséről.” Szigorúan szó szerint veszi a mítoszokat, a hittartalmakat és a morális szabályokat, a szimbólumokat szó szerinti egyoldalúsággal fogja föl. Az etika itt egyenes vonalú: az „ahogy te velem, úgy én veled” a „szemet szemért, fogat fogért”-nak felel meg. E szint veszélei abban rejlenek, hogy természetellenes perfekcionizmus (hibátlanásra törekvés) alakul ki (különösen a kultusz területén), ill. az a naiv elképzelés, hogy jöttek által megigazulhat az ember.

(3.) „A harmadik fokozat normális esetben az ifjúkorban bontakozik ki, de igen sok felnőtt számára válik az egyensúly tartós helyévé.” Így sorolja be Fowler azt, amit „szintetikus-konvencionális hitnek” nevez. Azoknak a képeknek és értékeknek a rendszere, amelyekhez az emberek kötődnek, itt elsősorban „hallgatólagos rendszerként” van jelen. Az ember ezen a lépcsőfokon meg tudja nevezni a hittartalmakat és a képeket, védelmezi azokat, és úgy érzi, érzelmileg mélyen kötődik hozzájuk; ugyanakkor vonakodik a tudatosságra irányuló hívásoktól, és ki is kerüli őket, ahogyan azokat is, amelyek a hittartalmakért vállalt tudatosabb felelősségre szólítanak föl. Fowler szerint ezen a harmadik szinten a hit konformista abban az értelemben, hogy pontosan rá van hangolva (az illető számára) jelentős személyek elvárásaira és ítéleteire, az önálló ítéletalkotáshoz még nem elég biztos, s így nem képes független távlatokat alkotni.

A harmadik szinten az ember bizonyos fokig egy ideológiával rendelkezik, értékek és hittartalmak szoros kötegével, de valahogy nincs tudatában önmagának, hogy valóban birtokolhassa ezt az ideológiát. Tekintélyhívőként él az ugyanazon értékekkel rendelkező ismerős csoportban. Azok a szimbólumok és rituális ábrázolások, amelyek ennek az embernek a hitét kifejezik, elválaszthatatlanul összekapcsolódnak az értelmet adó értékekkel. Ennek megfelelően min-



denfajta „*mítoszalanítást*” alapvető fenyegetésnek fog érezni. Az értelmet adó értékekhez kötődő szimbólumok maguk válnak szentté. A szimbólumok elleni támadás az ő szemében maga a Szent, maga az Isten elleni támadásnak számít. Kézenfekvő, hogy a hit harmadik lépcsőjén álló ember *ki van szolgálta* a hitbeli fundamentalizmus minden változatának.

(4.) Csak a negyedik szinten történik meg az áttörés a csoport vagy a csoporthoz tartozás általi meghatározottságtól az önálló egyéniség felé. Az „*egyéni reflektáló hit*”, ahogy Fowler nevezi ezt, képes elválasztani a szimbólumok jelentését az azt hordozó elemektől. Itt *megtörik a naiv ráhagyatkozás* a szimbólumok szent hatalmára, hatékonyságára és belső igazságára, valamint a beléjük vetett (naiv) bizalom. Az a szimbólum, amelyet szimbólumnak ismerünk fel, Tillich szerint „*megtört szimbólum*”. A negyedik fokozatba tartozó hívőknek ezért a vallási szimbólumokat újból és újból le kell fordítani azok fogalmi jelentésére. Létrejön a *skolasztika* és a *dogmatika*, eközben pedig igencsak kialakulhat az értelmet adó tartalmak sterilítésének és laposságának érzése. Mindazonáltal ezen a szinten rejtve marad a hívő elől az a belátás, hogy az élet összetettebb, mint a világos megkülönböztetések és az elvont fogalmak elvont logikája. A negyedik lépcsőfok megfelelő a *korai felnőttkor* számára. Mindenesetre sok vallásos felnőtt egyáltalán nem építi ki ezt a negyedik lépcsőt, másoknál pedig csak negyvenes éveikben jut érvényre.

(5.) A vallási fejlődés ötödik lépcsőfoka, az „*összekapcsoló hit*” Fowler szerint a „*mély-én*” (Selbst) számára tárul föl, amelyet a nagy svájci valláspszichológus, Carl Gustav Jung a tudattalan központjaként írt le. Itt kezdődik el, rendszerint csak az ember *életének dele után*, azoknak a tudattalan, személyes, társadalmi és archetipikus elemeknek az észrevétele, amelyek részben meghatározzák cselekvéseinket és reakcióinkat. Analóg módon a kvantumelmélet belátásához, miszerint a fényt egyszerre kell hullám- és részecske-természetűnek tartanunk, az ötödik fokozatba tartozó hívők érzik, hogy a vallási igazság *többdimenziós*, és egyenes vonalú fogalmisággal nem ragadható meg. Kifejlesztik a „*második naivitást*”, amelyben a szimbolikus erő ismét összekapcsolódik a fogalmi jelentésekkel. Megnyílván

paradox, és ezzel a nyilvánvaló ellentmondásokban megnyilatkozó igazság számára, ezek az emberek arra törek-szenek, hogy *(összekapcsolják és) egyesítsék* a gondolkodásban és a tapasztalásban jelentkező ellentéteket. Mivel készek arra, hogy közeledjenek ahhoz, ami tőlük eltérő, ill. ami mély-énjüket és világlátásukat látszik fenyegetni, ennek az ötödik szintnek a spiritualitása mentes a törzsre, osztályra, nemzetre és vallási közösségre korlátozódásoktól.

Az ötödik fokozat hívői tudják: A saját vagy más hagyományok kínálta szimbólumok, mítoszok, tanok és liturgiák elkerülhetetlenül *részlegesenek*, egy bizonyos nép vagy személyi kör tapasztalataira korlátozottak és ennélfogva tökéletlenek. A vallási hagyományok viszonylagosságának e tudása ezért képes megnyitni az összekapcsoló hitet a más hagyományokkal történő találkozásra. Az ember ekkor már sejti, hogy a más hagyományokban meglévő igazság oly módon tárul föl, amely *kiegészítheti és helyesbítheti* saját igazság-megismerésüket. A különbözőképpen hívők közötti beszélgetés így *igazán ökumenikus* válhat, minthogy minden résztvevő megnyílik arra, hogy megtérjen a másik oldal igazságához. Az összekapcsoló hit azért képes nagyra becsülni a szimbólumokat, mítoszokat és rituálékat, a sajátjait is, meg másokét is, mivel legbelül megragadta az a szent realitás, amelyre azok irányulnak. Fowler szerint ennek a hitfokozatnak a *veszélye* a bénító passzivitásban rejlik, amely az igazság paradox felfogása miatt ön-elégültséghez és társadalmi visszavonuláshoz vezethet.

(6.) Ha az ötödik lépcsőfok tendenciáját tekintve megosztott marad, mivel a mély-én megragad az egyetemessítő felismerések és ama igény között, hogy megőrizze saját létét és jóérzését, akkor az „*egyetemességre hajló hit*” embereiről viszont azt mondhatjuk, hogy elővigyázatlanok a saját mély-énjükre leselkedő *veszélyekkel* szemben. Ők az *abszolút szeretet és igazságosság* imperatívuszát követik, függetlenül attól, hogy az hová vezeti őket. Fowler azt írja: „Azok az emberek, akiket legjobban a hatodik fokozattal lehet jellemezni, általában olyan minőségekkel rendelkeznek, amelyek *megingatják* a normalitásra vonatkozó megszokott ismerveinket. Az önfenntartás iránti közömbösségük, a transzcendens morális és vallási aktualitással kapcsolatos ízlésük és érzéseik eleve

ge rendkívüli és gyakran *kiszámíthatatlan* vonásokkal látja el cselekedeteiket és szavaikat. Az egyetemességre hajló részvét iránti odaadásuk sértheti szűkös elképzeléseinket az igazságosságról. Azzal, hogy *áttörik* a túlélés, a biztonság és a jelentőségteljesség általi megszállottságunkat, fenyegetik a becsületességről, a jóságról és az okosságról alkotott, jól kiegyensúlyozott szabványainkat.”

Ha pedig aziránt érdeklődünk, milyen szerepet töltenek be az ilyen emberek lelkiéletében a hit mélyen fekvő, „*elrettető*” és „*elbűvölő*” összetevői, akkor a válasz csak ez lehet: Úgy tűnik, az Istentől, a Lét alapjától, ill. a jövő hatalmától való *félelmet tökéletesen elnyelte az Isten iránti lelkesedés*, az Istentől elbűvöltség. „Semmi sincs Istenben (a Lét alapjában), amitől félni kellene”, mondja a kora középkori dominikánus misztikus, *Eckhart mester*, akit egészen biztosan a hit hatodik fokozatához tartozó emberek közé kell sorolni.

Az hit egyetemességre hajló, hatodik fokozatának leírását olvasva a keresztény ember rögtön a názareti *Jézusra* fog gondolni: arra, milyen radikálisan és önvészélyesen hagyatkozott rá az Isten által minden létező számára megnyitott jövőre, hogyan aktualizálta a „nyolc boldogságot”, és miképpen teremtette meg a szabadság övezeteit egy elavult, elintézményesedett hitrendszer világában. Jézus e hite, ez a minden lét alapjába vetett abszolút bizalom tovább hathat az újszövetségi vallási közösségekben, ám ez az ösbizalom éppúgy megtalálható bármely vallás egyes felláiiban és asszonyaiban. *Minden vallási közösség fel tudna sorolni neveket*. És sokan vannak azok a *vértanúk*, akiket azért öltek meg, mert kortársaik nem tudták kibírni hitüknek a normalitást felborító erejét. A buddhizmus is képes felvonultatni olyan embereket, kezdve magával *Gautama Buddhával*, akik számára a Lét alapjába vetett bizalom abszolúttá vált. Bár ez a vallás nem tulajdonít személyességet minden lét alapjának, s a megígért és célul kitűzött belépés ebbe a végső alapba, a nirvánába az egyéni identitás kialvását jelenti számára, de az egyetemességre hajló részvét iránti odaadottságukban a hatodik fokozathoz tartozó buddhista hívők éppúgy *áttörik a normalitás megszokott ismerveit*, mint szellemi testvéreik a többi vallásban.

Forrás: Publik-Forum, 1998/24